

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta

Ústav jazykovědy a baltistiky

Studijní dvouobor: Obecná jazykověda, Norský jazyk a literatura

Martina Fabiánová

Srovnání české a norské fonetiky

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Aleš Bičan

2011

*Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala
samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.*

.....

Podpis autorky práce

Poděkování

Nejvíce bych ráda poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce PhDr. Aleši Bičanovi za jeho podnětné připomínky a rady. Také chci poděkovat Thoru Henriku Svevadovi, se kterým jsem konzultovala norskou fonetiku. V neposlední řadě děkuji své rodině za všechnu trpělivost a podporu.

Obsah

Úvod	5
1 Čeština a norština z hlediska sociolingvistického popisu jazyků	7
1.1 Čeština	7
1.2 Norština	7
2 Jazyková situace v Česku a v Norsku	8
2.1 Čeština	8
2.2 Norština	9
2.2.1 Dvě psané podoby norštiny	10
2.2.2 Jazyk bez oficiálního mluveného standardu	12
3 Systém užitý v této práci	13
4 Vokály	14
4.1 Inventář českých vokálů	14
4.2 Inventář norských vokálů	15
4.3 Artikulace vokálů v češtině a norštině – srovnání	18
4.3.1 Monoftongy	18
4.3.2 Diftongy	22
4.3.3 Shrnutí vokálů	24
5 Konsonanty	25
5.1 Inventář českých a norských konsonantů	26
5.2 České a norské konsonanty z artikulačního a auditivního hlediska – srovnání	27
5.2.1 Okluzívy orální	27
5.2.2 Okluzívy nazální (nasály)	29
5.2.3 Semiokluzívy	30
5.2.4 Konstriktivy	31
5.2.5 Verberanty	35
5.2.6 Aproximanty	37
5.2.7 Shrnutí konsonantů	38
Závěr	39
Bibliografie	40

Úvod

Cílem této práce je představit dva rozdílné fonetické systémy, tedy zvukovou podobu řeči u dvou indoevropských jazyků, češtiny a norštiny.

Tato práce je teoretická a ve své podstatě je souhrnem poznatků lingvistů, kteří se těmito dvěma jazyky zabývali a zabývají. Jejich vědecké poznatky se pokusím srovnat, aby tak vzniklo srovnání fonetik těchto dvou jazyků. Pro češtinu využívám zkoumání Zdeny Palkové¹, Marie Krčmové² a také Bohuslava Hály³, na jehož zkoumání ve svojí práci Zdena Palková často odkazuje. Mým vlastním záměrem je představit více norskou fonetiku, v Česku méně známou, a českou fonetiku využít jako srovnání. Chci zdůraznit rozdíly mezi těmi hláskami, které jsou zdánlivě stejné, ale jejich vznik je odlišný, tudíž je nelze za stejné pokládat, a upozornit na ty hlásky, které jeden nebo druhý jazyk vůbec nemá. Norskou fonetiku představím hlavně na základě vědeckých prací Gjerta Kristoffersena⁴, Rolfa Theila Endersena⁵, Åse-Berit Strandskogenové⁶ a Roalda Georga Popperwella⁷.

Jak bylo řečeno výše, popis v této práci povedu na bázi hlásek. „Cílem je vlastní popis zvukových segmentů, odvozených rozkladem znakových jednotek jazyka.“⁸ Tento způsob jsem zvolila oproti popisům na bázi fonémů a morfonémů, protože „hláska je charakterizována největším počtem zvukových vlastností segmentu a z toho hlediska je jednotkou nejvíce konkrétní“⁹. Jedná se o nejmenší jednotku řeči.

První kapitoly mojí práce jsou věnovány krátkému popisu obou jazyků z hlediska sociolingvistického a především pokládám za důležité vysvětlit složitou jazykovou situaci v Norsku.

Celá práce je dále rozdělena na popis a především srovnání českých a norských vokálů a konsonantů z hlediska artikulační fonetiky, na prvky akustické (hodnoty formantů nejsou

¹ Prof. PhDr. Zdena Palková, CSc., je profesorkou na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze – Fonetický ústav.

² Prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc., je emeritní profesorkou na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně – Ústav jazykovědy a baltistiky.

³ Prof. PhDr. Bohuslav Hála, DrSc., byl profesorem na Karlově univerzitě. Jeho práce *Uvedení do fonetiky češtiny na obecném fonetickém základě* je nejpodrobnějším fonetickým popisem češtiny.

⁴ Gjert Kristoffersen je profesorem na Univerzitě v Bergenu – Institut pro jazykovědná, literární a estetická studia (2010 děkan).

⁵ Rolf Theil Endersen je profesorem lingvistiky na Univerzitě v Oslo.

⁶ Åse-Berit Strandskogenová byla profesorkou norštiny pro cizince na Univerzitě v Oslo.

⁷ Roald Georg Popperwell byl lektorem na Univerzitě v Cambridge.

⁸ Palková, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1994, s. 117; dále citováno jako „Palková, Z., s.“

⁹ Palková, Z., s. 120

uváděny nikde) a auditivní fonetiky je kladena menší pozornost a jsou uváděny, pokud jsem tuto složku považovala při popisu a srovnání za zajímavou a důležitou (především u diftongů a konsonantů).

Pro popis hlásek jsem použila soustavu značek IPA¹⁰.

¹⁰ IPA – International Phonetic Alphabet – Mezinárodní fonetická abeceda.

1 Čeština a norština z hlediska sociolingvistického popisu jazyků

Čeština i norština jsou jazyky indoevropské, avšak každý spadá do jiné jazykové rodiny – norština je germánský jazyk a čeština jazyk slovanský. Oba tyto jazyky byly podrobně zkoumány a jejich vnitřní klasifikace je prokázána.

1.1 Čeština

Podle genetické klasifikace jazyků je čeština západoslovanským jazykem. V češtině nadále probíhá diferenciacce. Dalo by se říci, že rozdělení jazyků do podrobných podskupin není nikdy konečné. Čeština se dále dělí do od sebe odlišných variet – spisovný jazyk, obecná čeština, dialekty, sociolekty, funkční styly a idiolekty. Nejvýraznějším prvkem jsou dialekty. V češtině však nenastává situace, kde rozdíly mezi jednotlivými dialekty způsobují neschopnost vzájemného porozumění jednotlivých uživatelů češtiny.

Z hlediska typologické klasifikace jazyků je čeština jazyk flexivní – syntetický (zachovává skloňování podstatných jmen a časování sloves).

1.2 Norština

Norština je severogermánským jazykem, spolu se švédštinou, dánštinou, islandštinou a faerštinou (vyjmenovávám pouze živé jazyky). Mezi těmito jazyky jsou pak norština se švédštinou a dánštinou jazyky pevninskými a faerština s islandštinou jsou jazyky ostrovními. Stejně jako v češtině není tato diferenciacce konečná. Dalo by se naopak říci, že další, podrobnější klasifikace norštiny je zajímavější, než je tomu u češtiny. Zcela jistě můžeme najít v norštině sociolekty, funkční styly i idiolekty. Avšak norština nemá tzv. spisovnou podobu, v norském prostředí častěji označovanou jako standardní norština.¹¹ Norština je jazyk, který obsahuje mnoho dialektů, mnohem rozmanitějších, než jsou ty české, a v norštině také někdy nastává situace, kdy je dialekt užívaný malou skupinou obyvatel nesrozumitelný ostatním mluvčím. Vznikem a podrobnějším popisem současné jazykové situace v Norsku se věnuji v bodě 2.2.

Podle typologické klasifikace řadíme norštinu také mezi flexivní jazyky, není ale jazykem syntetickým, nýbrž analytickým. Toto dělení však není zcela přesné (platí to i pro češtinu) – jak v norštině, tak i v češtině se objevují takové gramatické jevy, který by oba jazyky zařadily do jiných skupin. Avšak převažují ty, které z norštiny dělají jazyk analytický. Norština, švédština a dánština již oproti islandštině a faerštině asi od 15. století nemají systém skloňování a časování, gramatické jevy vznikají opisem, nikoli přidáním afixů atp.

¹¹ Pojem *standardní*, jak jej zde používám, je zaměnitelný s pojmem *spisovný*. Tyto pojmy se však nepřekrývají ve všech lingvistikách. Je také třeba zdůraznit, že v názvu *Standardní východní norština* nemá tento pojem význam *spisovná*, jde o součást názvu jednoho z důležitých norských dialektů.

2 Jazyková situace v Česku a v Norsku

2.1 Čeština

Jak bylo poznamenáno výše, v češtině existují vedle sebe tzv. spisovná čeština i obecná čeština. Spisovnou češtinou myslíme „systém jazykových prostředků, které jsou celonárodně užívány především v psané formě a ve veřejných a oficiálních mluvených projevech.“¹². Definovat obecnou češtinu není tak jednoduché, ale jak ji popisuje Marie Krčmová, jedná se o „spontánní mluvený jaz. soukromé a poloveřejné komunikace, regionálně a sociálně málo příznakový, který se z pozice jedné z nestandardních forem č. dostává do postavení jejího **substandardu**, nižšího standardu.“¹³.

Právě díky spisovné češtině můžeme mluvit i o ortoepii. „Ortoepie (spisovná výslovnost) je soubor norem, které vymezují spisovný standard zvukové podoby jazyka. Součástí ortoepie je ortofonie, která popisuje správnou podobu jednotlivých hlásek.“¹⁴ Můžeme říci, že základem pro ortoepii je neutrální spisovná výslovnost.

„Při výkladu ortoepie bývá pozornost soustředěna především k výběru vhodné podoby hlásek a hláskových posloupností ve vazbě znakových jednotek.“¹⁵ Právě způsob artikulace jednotlivých hlásek má vliv na konečný projev. Ortofonie je tedy základem pro fonetický popis hlásek jazyka. Popis českých hlásek, jak jsou v této práci uvedeny, vychází právě z neutrální spisovné artikulace. Jedná se tedy o explicitní (plnou) výslovnost, bez ohledu na dialekty.

Základem ortoepické (tedy i ortofonické) podoby češtiny je oblast centrálních Čech, kromě dialektu Prahy a okolí.

Vývoj českého jazyka je všeobecně známý a není těžké najít informace v jiné odborné literatuře¹⁶.

¹² Nebeská, Iva. *Čeština spisovná*. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny, 2002, s. 90

¹³ Krčmová, Marie. *Čeština obecná*. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny, 2002, s. 81

¹⁴ Palková, Z., s. 320

¹⁵ Palková, Z., s. 320

¹⁶ Např. Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

2.2 Norština

Norština se vyvinula ze společného skandinávského prajazyka – z *protonorštiny*. Během vikinského období se tento jazyk zjednodušil a vznikl tak jazyk, který je dnes nazýván *norrønt*. Norrøntem se mluvilo a psalo v Norsku, na Faerských ostrovech a na Islandu asi od 8. století do poloviny 14. století. Důležitým přelomem v psaném projevu bylo oficiální přijetí křesťanství kolem roku 1000 a s ním „přijetí“ latinky namísto run, kterými se do té doby v celé oblasti psalo. V norrøntu odlišujeme *staroislandštinu* a *staronorštinu*. Ve staronorštině v tomto období vznikají první norské dialekty. Jedná se o nejbohatší období norské středověké literatury (balady, písně), i když ta je mírně zastíněna staroislandštinou (ságy, skaldská poezie).

Vývoj staronorštiny do podoby „národního“ jazyka (jazyka státní správy), jak jeho mluvené, tak psané podoby, byl narušen již tím, že se čtyřikrát změnilo sídlo královského rodu (Nidaros – dnes Trondheim, Bergen, Oslo a od roku 1319 přesídlilo do Švédska).¹⁷ Když ve 14. století propukla i v Norsku morová epidemie, byl vývoj staronorštiny ukončen. Dále je norština nazývána jako „norština středověku“ (*mellomnorsk*). Mor se totiž nezastavil ani před šlechtickými nebo církevními domy (tedy před vrstvou vzdělanců) a většina norských aristokratických rodů (a především těch nejbohatších a nejvýznamnějších) vymřela po meči. Proto v následujících desetiletích docházelo k internacionalizaci rodů (nejvíce sňatků pak bylo uzavíráno s dánskou a švédskou šlechtou).

Rozpad norské národní jednoty vedl ke stále většímu vlivu Dánska a Švédska a jejich jazyků na Norsko a na vývoj norštiny, která se smísila s dánštinou a švédštinou a gramatika se velice zjednodušila. Toto období „neurčitých“ změn trvalo až do začátku 16. století.

Roku 1536 přešlo Norsko oficiálně do unie s Dánskem (do té doby šlo jen o smluvní dohodu). Dánština byla dominantním psaným jazykem již dlouho, ale nyní se stala jediným oficiálním psaným jazykem. Mluvená norština, dánština a švédština se paralelně vyvíjely dále. Gramatika se zjednodušovala, probíhaly změny ve slovní zásobě (především přejímání slov z němčiny). V tomto období je úplně dokončen vývoj norštiny ze složitého systému syntetického jazyka a islandština a faerština se jazykově vydělují od ostatních skandinávských jazyků. Mluvená norština se tedy stále ještě samostatně vyvíjí, ale její psaná podoba v té době již skoro 150 let neexistuje.

¹⁷ Viz Hroch, M., Kadečková, H., Bakke, E. *Dějiny Norska*. Praha: Lidové noviny, 2005, s. 62

V období asi od roku 1500 do roku 1850 se dánština jako oficiální psaný jazyk ustálila a upevnila i formálně. Roku 1550 byla dánsky vydána Bible; takto se dánština prosadila i jako liturgický jazyk a zesílil její vliv na všechny vrstvy obyvatel Norska. Od začátku 17. století a v průběhu 18. století se vyvíjel mluvený jazyk střední třídy vycházející z dánštiny (tímto jazykem ale mluvili jen úředníci a duchovní vzdělání v Kodani). Výslovnost tohoto mluveného jazyka střední třídy byla ovlivněna místními dialekty, které byly stále živě užívány venkovským obyvatelstvem tvořícím většinu obyvatel Norska; základní rysy těchto dialektů se udržely dodnes.

V roce 1814, když podle Kielské smlouvy přešlo Norsko pod švédskou nadvládu (vítězná mocnost Napoleonských válek), si Norové vymohli personální unii a 19. století se stalo stoletím národního obrození (stejně, jak to bylo v českých zemích).

Od tohoto období musíme, víc než u jiných jazyků, rozlišovat psanou a mluvenou podobu norštiny.

2.2.1 Dvě psané podoby norštiny

Paradoxně si od roku 1814 dánština jako psaný i mluvený jazyk upevnila svou pozici, protože se zvyšovala vzdělanost. Dokonce i Ústava byla sepsána dánsky. Od 30. let 19. století se ale v Norsku začalo diskutovat, zda by neměla mít svobodná země vlastní jazyk. Zastánci tohoto názoru se však rozdělili na dvě skupiny.

„Po roce 1814 rostou snahy ponorštít psanou dánštinu, to znamená změnit její pravopis tak, aby lépe odrážel norskou výslovnost, přijmout do psané dánštiny více norských slov a změnit morfologii a syntax tak, aby byly bližší norské mluvené řeči. Současně se však též objevuje myšlenka vytvořit bez ohledu na dánštinu nový psaný jazyk založený na mluvené řeči, tedy na norských dialektech.“¹⁸

Tak pomalu vznikají dvě psané podoby jazyka. Jedním směrem byla snaha vytvořit samostatný psaný norský jazyk založený na dialektech. Tento směr byl založen Ivarem Aasenem (1813–1896), který díky státnímu stipendiu několik let cestoval po celém Norsku, zkoumal dialekty a sbíral materiál nezbytný k vytvoření jednotného psaného jazyka. Tuto normu nazval *landsmål* (‘venkovský jazyk’). Na konci 50. let 19. století se užívání *landsmålu* rozšířilo mezi další obyvatele a už v 60. letech se *landsmål* začal vyučovat na jedné „lidové

¹⁸ Svevad, Thor Henrik. Bokmål, nynorsk a norské dialekty. In: *Norština nejen pro samouky*. Voznice: Leda, 2007, s. 25

vysoké škole“ (Folkehøyskole¹⁹). Roku 1885 získal landsmål oficiální status psaného jazyka vedle dánštiny a roku 1892 byl schválen jako možný vyučovací jazyk na základních školách. Až do 30. let 20. století se stále více rozšiřoval ve všech oblastech, avšak výhradně na venkově. Roku 1929 byl parlamentem oficiálně přejmenován na *nynorsk* (‘nová norština’).

Na druhé straně stáli obrozenci v čele s Knudem Knudsenem (1812–1895), kteří se snažili vytvořit psaný jazyk založený na dánštině. Tento jazyk se nazýval *riksmål* (‘říšský jazyk’) a získal stejný status jako landsmål; roku 1929 byl přejmenován na *bokmål* (‘knižní jazyk’). Knudsen se také snažil prosadit, aby byla dánština z fonetického hlediska vyslovována jako mluvená norština nižších společenských vrstev. (Snažil se to prosadit ve vyšších třídách.) V roce 1887 konečně dosáhl cíle, když bylo rozhodnuto, že některé prvky jazyka, kterým se vyučovalo na školách, se budou vyslovovat podle mluvené norštiny, od roku 1907 se tato pravidla rozšířila, upevnila a byla povinná.

Po roce 1900 sílily snahy sblížit *nynorsk* a *bokmål* natolik, aby postupně vznikl jediný norský psaný jazyk (*samnorsk*). Proběhly tři velké jazykové reformy, v roce 1917, 1938 a roku 1959. Změny, které by vedly k vytvoření jednotného psaného jazyka, měly velkou podporu ve vládě, ale obyvateli byly přijímány negativně. Navzdory těmto oficiálním snahám vznikala například po 2. světové válce hnutí, která bojovala na jedné straně za pevné postavení *bokmålu* a na druhé straně *nynorsku*. Sny některých obyvatel Norska o vzniku jednotného jazyka se tedy rozpadly. Roku 1938 se sice podařilo prosadit jisté reformy a vzniklo několik úprav jazyka, ale v 60. letech zcela zanikly.

Naopak v oblasti mluveného jazyka vládla velká svoboda, kdy si lidé mohli sami vybrat, jak svůj rodný jazyk (dialekt) přizpůsobí oficiálnímu styku a zda ho vůbec přizpůsobí.

Od roku 1952 se o formální změny v psaných podobách norštiny starala *Norská jazyková komise* (*Norsk språknemnd*), jejíž práci v roce 1972 převzala *Norská jazyková rada* (*Norsk språkråd*). Reformy, které proběhly (např. v roce 1981) nebyly tak výrazné a vždy šlo jen o zpřesnění užívání obou forem. Oficiální jazyková politika se dnes snaží zachovat obě jazykové podoby, které vedle sebe stojí jako dvě rovnocenné varianty psané norštiny.

Dnes jsou vedle sebe oficiálně užívány formy psané norštiny *bokmål* (asi 85–90 % obyvatelstva) a *nynorsk* (asi 10–15 %), jehož užívání se nejvíce koncentruje ve Vestlandet (tento region položený na jihozápadě Norska zahrnuje čtyři kraje – *fylke*: Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Hordaland a Rogaland). Má však silné zastoupení v kulturních oblastech,

¹⁹ Folkehøyskoler – Lidové vysoké školy jsou tradiční instituce nabízející vyšší vzdělání vedle univerzit, avšak jsou zpoplatněné.

v literatuře, v médiích (především v regionálních ve Vestlandet). Není však téměř využíván v oblastech populární kultury, ekonomiky a techniky, kde převládá bokmål. Začínají se vyskytovat oblasti, kde je bokmål vytlačován angličtinou.

Všichni žáci se na základní škole musí učit obě formy. Na začátku školní docházky se rodiče žáků v každé třídě musí dohodnout, která psaná forma bude vyučovací a kterou se děti začnou učit v pozdějším věku tak, aby ji zvládaly, ale spíše jen pasivně.

2.2.2 Jazyk bez oficiálního mluveného standardu

Ačkoli můžeme říci, že dvě oficiální psané podoby norštiny mají vliv na její mluvenou podobu, nenajdeme v norštině úředně stanovený standard její spisovné výslovnosti. Mohlo by se tedy uvažovat o dvou oficiálních standardech mluvené norštiny.

Mluvíme-li o nynorsk, standardu psané norštiny založeném na norských dialektech, tak právě kvůli těmto dialektům nelze mluvit také o mluveném standardu nynorsk. Dialekty, které připomínají nejvíce nynorsk (oblast jižního Norska), mají příliš mnoho odlišných variant.

Bokmål jako oficiální psaná podoba Norštiny jsou užíván 80% obyvateli Norska. Mohli bychom tedy předpokládat, že bokmål jako standard mluvené norštiny by se stanovoval snáze. Už jen proto, že samotný vznik bokmálu byl založený na vlivech mluvené norštiny na psanou dánštinu. Jak bylo řečeno, u nynorsk nelze určit jedinou mluvenou podobu, u bokmálu bychom ji najít mohli. V oblasti východní části jižního Norska se středem v hlavním městě Oslo je bokmål běžně užívaná varianta mluvené norštiny. Tento neoficiální standard mluvené norštiny se nazývá *standardní východní norština (Standard Østnorsk)* a je nejběžnější podobou norštiny užívanou v médiích, v divadlech, a nejčastěji se ji učí cizinci. Ovšem nikdy nebyla tato varianta stanovena jako oficiální norma, ani jako oficiální norma pouze pro bokmål.²⁰

Protože v Norsku neexistuje úřední standard pro mluvenou norštinu, jsou si všechny norské dialekty rovny. Na jakékoli úrovni je tedy přijatelné užívat vlastní dialekt (parlament, média atp.).

²⁰ Viz Kristoffersen, Gjert. *The Phonology of Norwegian*. New York: Oxford University Press, 2007, s. 6–7; dále citováno jako „Kristoffersen, G., s.”

3 Systém užitý v této práci

V češtině nalezneme oficiální standard mluvené češtiny – lze se tedy věnovat ortoepii a ortofonii. V případě češtiny jsem pro popis zvolila varietu označovanou jako spisovná čeština. Tato varieta má svou kodifikovanou výslovnost. Při srovnávání použiju pro češtinu inventář hlásek, který ve své práci²¹ stanovila Zdena Palková s přihlédnutím k pracím Marie Krčmové a Bohuslava Hály.

Norská fonetika byla nejvíce zpracována právě pro zmiňovanou standardní východní norštinu, a proto v případě norštiny popisuji převážně takto označovanou varietu, ačkoli výslovnost této variety není oficiálně uznanou výslovností norštiny (viz 2.2.2). Protože je norština foneticky nesmírně zajímavý jazyk, v některých místech svůj popis rozšířím o hlásky z jiných oblastí. Jedná se o hlásky zajímavé pro české posluchače.

Právě tyto hlásky jsou často pro české posluchače snazší, co se týče zvládnutí jejich výslovnosti. Ovšem studujeme-li bokmål jako psanou formu a držíme-li se nejvíce právě této standardní východní norštiny pro výslovnost, musíme se držet výslovnosti hlásek relevantních pro tento dialekt. S každým dialektem přichází nejen jiná výslovnost, ale také více či méně odlišná slovní zásoba.

²¹ Palková, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1994.

4 Vokály

Všechny vokály (monoftongy a diftongy) vznikají na základě *fonace*, hlasu vzniklého v hlasívkách. Rozlišujeme nadále *základní artikulaci* a *doplňkové rysy artikulace*. Při tvoření všech samohlásek jsou však aktivní všechny artikulační orgány. Základní artikulací chápeme rozlišení monoftongů a diftongů podle pohybu jazyka z jeho neutrálního postavení (jako při klidném dýchání) v ústní dutině – dopředu a vzhůru nebo dozadu a vzhůru.²² Doplnkové rysy artikulace probíhají „pomocí pohybu rtů, spodní čelisti, vela, díky změnám v napjatosti mluvních orgánů, také díky trvání celé artikulace“²³. Z akustického a auditivního hlediska se jedná o hlásky s tónovou strukturou. Avšak jejich tón je složený z volného vyznění laryngálního hlasu, který je pro všechny vokály v češtině i v norštině stejný, doplněného rezonancemi. Rezonanční prostor je tvořen hrdlem a ústní dutinou zakončenou rty. Vzhledem k tomu, že v norštině nastává případ, kdy se zvuk vokálu modifikuje v prostoru mezi rty (artikulačně jde o labializované a nelabializované vokály se stejnou pozicí jazyka), můžeme mluvit také o rezonátoru „retním“²⁴.

Jako při každém popisu hlásek, i v této práci sledujeme hlásky nejméně ovlivněné jejich okolím. Jde o vokály jako typy.

4.1 Inventář českých vokálů

Krátké samohlásky:	i	ε	a	o	u
Dlouhé jednoduché samohlásky:	i:	ε:	a:	(o:) ²⁵	u:
Dvojhásky:	(eu)	(au)	ou		

²² Viz Krčmová, Marie. *Fonetika a fonologie*. 2. doplněné vyd. Brno: Masarykova univerzita Elportál, 2008, s. 61–65; dále citováno jako „Krčmová, M., s.“

²³ Krčmová, M., s. 61

²⁴ Viz Krčmová, M., s. 92

²⁵ Vyskytují se pouze ve slovech přejatých, avšak jsou v češtině běžně užívány, proto je zahrnuji do tohoto popisu.

Základní klasifikaci českých samohlásek podle základní i doplňkové artikulace najdeme v tabulce 1.

Tab. 1

Podle polohy jazyka				
vertikální posun jazyka	horizontální posun jazyka	přední	střední	zadní
vysoké (zavřené)		i i:		u u:
středové			ɛ ɛ:	o o:
nízké (otevřené)				a a:
Podle postavení rtů		nezaokrouhlené		zaokrouhlené

Pro určení samohlásek podle horizontálního posunu jazyka je východiskem střední poloha jazyka při tvoření samohlásky [a]. Při určování samohlásek dle vertikálního pohybu jazyka je rovněž východiskem poloha jazyka při tvoření samohlásky [a] – jeho nízká poloha. Postavení rtů, úzké a zaokrouhlené (labializace), je v češtině důležitou rozlišovací funkcí. Naopak jsou české samohlásky hodnoceny jako „neutrální“, jde-li o rozdíl v otevřenosti (kromě rozdílu mezi [i] a [i:], viz dále). Stejně tak napjatost a nosovost (měkké patro je tedy zvednuto a uzavírá vstup do dutiny nosní) u českých samohlásek nenajdeme. České vokály jsou sice vždy nenosové, ale jak uvádí Hála, u samohlásek [e:] a [a:] můžeme mluvit o *nazalizaci*. Při artikulaci [e] bývá nosní závěr slabší a u [a:] bývá závěr nejslabší. Nazalizace se projevuje například při únavě z delší mluvní námahy.²⁶

4.2 Inventář norských vokálů

Krátké samohlásky:	i y ʏ u ɛ œ ɔ æ ɑ
Dlouhé jednoduché samohlásky:	i: y: ʏ: u: e: ø: o: æ: ɑ:
Dvojhásky:	æj œj æw (ɔj) (ɥj) (ɑj)

²⁶ Viz Hála, Bohuslav. *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. Praha: Československá akademie věd, 1962, s. 137

V tabulce 2 je znázorněna základní klasifikace norských vokálů podle základní i doplňkové artikulace.

Tab. 2

Podle polohy jazyka							
vertikální posun jazyka	horizontální posun jazyka	přední Z ²⁷	přední N ²³	střední Z	střední N	zadní Z	zadní N
zavřené (vysoké)		y y:	i i:	ʉ ʉ:		u u:	
středně zavřené		ø:	e:			o:	
středně otevřené		œ	ɛ			ɔ	
otevřené (nízké)			æ æ:				ɑ ɑ:

Pro určení samohlásek jak podle horizontálního posunu jazyka, tak podle vertikálního pohybu jazyka je v norštině ustanoveno osm tzv. základních vokálů (viz tabulka 3). Ty jsou východiskem pro popis relevantních vokálů v norštině. Při popisu norských samohlásek v této práci nevycházím z polohy kardinálních vokálů. U všech hlásek přímo popisují jejich primární a sekundární prvky artikulace.

Tab. 3

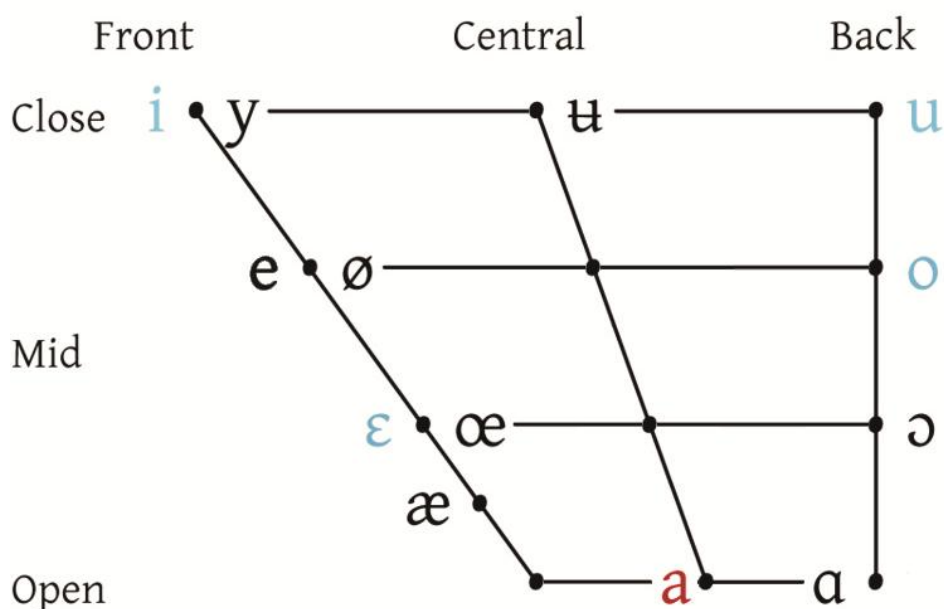
Kardinální vokály							
vertikální	horizontální	přední Z	přední N	střední Z	střední N	zadní Z	zadní N
zavřené			i			u	
středně zavřené			e			o	
středně otevřené			ɛ			ɔ	
otevřené		a					ɑ

²⁷ Z = zaokrouhlené, N = nezaokrouhlené

Pro norštinu je zásadní rozdělení vokálů podle jejich otevřenosti. Oproti češtině má tedy otevřenost vokálů důležitou rozlišovací funkci (tedy rozdíly v otevřenosti čelistního úhlu). Jak ale vidíme v tabulkách 1 a 2, otevřené vokály jsou současně nízké, proto ne u všech samohlásek zdůrazním tuto rozlišovací funkci. Stejně tak jako české samohlásky, jsou i všechny norské ústní a nenosové, je důležité u nich rozlišovat zaokrouhlené a nezaokrouhlené postavení rtů a ani u jejich popisu se nepřihlíží k napjatosti.

Fonetický přepis vokálů vyskytujících se v češtině a norštině podle IPA je znázorněn na obrázku 1.

Obr. 1²⁸

Vowels at right & left of bullets are rounded & unrounded.

Pozn. k obr 1.: modře: vokály v češtině i norštině

červeně: vokály v češtině

černě: vokály v norštině

Jak je vidět na obrázku 1, norština má větší inventář vokálů. Zajímavá je především řada čtyř zavřených (vysokých) vokálů, z nichž tři jsou zaokrouhlené. V norštině se vyskytují čtyři vokály, které jsou v češtině zcela neznámé. Tyto vokály jsou nejtěžší při zvládnání jejich artikulace.

²⁸ Vokalický trojúhelník je upraven podle IPA vok. trojúhelníku dostupného online na <http://en.wikipedia.org>.

4.3 Artikulace vokálů v češtině²⁹ a norštině³⁰ – srovnání³¹

4.3.1 Monoftongy

- **I**

- **české [i], [i:]**

Přední část hřbetu jazyka je těsně přiblížena k paterní klenbě v oblasti přechodu z alveol na tvrdé patro; špička jazyka směřuje dolů za spodní řezáky; přiblížení je těsnější u dlouhé varianty; čelistní úhel je téměř sevřený; retní štěrbina je úzká, vzniká dosti výrazný pohyb do stran; měkké patro je zdviženo.³² Pouze u tohoto českého vokálu zaznamenáváme rozdíl v otevřenosti, kde [i] je o něco málo otevřenější (vyšší) než [i:].³³ Běžně se však na tuto změnu výšky v artikulaci nebere ohled a [i:] se uvádí jako dlouhá varianta hlásky [i]. Měkké patro je zdviženo u všech českých i norských vokálů.

- **norské [i], [i:]**

Jde o samohlásku, která se jako jedna z mála shoduje s její českou podobou. V obou variantách se jedná o stejný vokál, dá se říci, že stejně jako v češtině směřuje špička jazyka níže mezi spodní řezáky a retní štěrbina je u dlouhé varianty nepatrně širší.

- **E**

- **české [ɛ], [ɛ:]**

Přední část hřbetu jazyka je zdvižena proti paterní klenbě v oblasti přední části tvrdého patra; špička jazyka směřuje za dolní řezáky; čelistní úhel je mírně rozevřen; retní štěrbina je úzká, vzniká mírný pohyb do stran.³⁴

- **norské [ɛ]**

Artikulace této samohlásky je stejná jako v češtině.

V češtině se však vokály v krátkých a dlouhých variantách shodují (rozlišují je od sebe jen nuance, jako je například rozdíl v přiblížení jazyka ke spodním řezákům u českého [i] a [i:]). Avšak v norštině se v těchto dvou variantách objevují dva různé vokály.

²⁹ Relevantní prvky artikulace českých vokálů uváděné v textu jsou citovány podle: Palková, Z., s. 181–185.

³⁰ Relevantní prvky artikulace norských vokálů uváděné v textu jsou souhrnem výsledků bádání z knih uvedených v úvodu práce i v seznamu použité literatury. Nejde tedy o citaci, avšak ani o výsledky mého zkoumání.

³¹ Pouze pro přehlednost označuji další popisy vokálů takovou příslušnou grafickou značkou, která je v češtině / v norštině relevantní pro zápis určitého vokálu.

³² Palková, Z., s. 181

³³ Viz Palková, Z., s. 171

³⁴ Palková, Z., s. 182

- **norské [e:]**

Artikulace této samohlásky je, laicky řečeno, měkčí než [ɛ:] v češtině, této odlišnosti si český posluchač povšimne nejnanežji. Tato sluchově rozpoznatelná „měkkost“ je dána vyšším postavením jazyka při artikulaci. Co se týče relevantních prvků artikulace, pak se dá říci, že špička jazyka nesměřuje tak přímo mezi dolní řezáky. Celkově je jazyk v ústní dutině více uvolněný. Čelistní úhel je sevřenější, avšak ne tolik, jako u artikulace [i], [i:]. Stejně tak je retní štěrbina úzká, avšak pohyb do stran je znatelnější než u [ɛ].

U této samohlásky se hovoří o tzv. částečné diftongizaci. Částečné proto, že se tato dlouhá samohláska nezmění úplně na dvojhlásku, jak to známe z češtiny (př. múka – mouka). U výslovnosti této hlásky je velice důležité dbát na to, abychom nevyslovili [ej]. V učebnicích norské výslovnosti najdeme nejčastěji pro výslovnost tento popis – [eə].

- **A**

- **české [a], [a:]**

Jazyk leží na spodině ústní, jeho hřbet je ve srovnání s klidovou pozicí zploštěn; čelistní úhel se zřetelně rozvírá; retní štěrbina je v důsledku toho výrazně otevřená, není zaokrouhlená.³⁵

- **norské [ɑ], [ɑ:]**

Jazyk je položen nízko v dutině ústní (poloha jazyka je mírně výše u krátké varianty) a oproti české samohlásce je v zadní pozici. Zadní část těla jazyka je nejvýše. Čelistní úhel se zřetelně rozvírá, a ačkoli je hláska klasifikována jako nezaokrouhlená, výrazné otevření retní štěrby při vyslovování má náznak zaokrouhlenosti.

Ve většině pouček k výslovnosti pro české posluchače se říká, že tento vokál se vyslovuje více vzadu v dutině ústní.

³⁵ Palková, Z., s. 183

O / Å

- **české [o], [o:]**

Střední část hřbetu jazyka se zvedá proti zadní části tvrdého patra; špička jazyka směřuje dolů ke spodině ústní; čelistní úhel je mírně rozevřen; rty jsou zaokrouhleny a mírně vyšpuleny.³⁶

- **norské [ɔ]**

Zadní část jazyka se zvedá do střední pozice – tato krátká varianta je více otevřená, jazyk je tak mezi vysokou a středovou rovinou (u českého [o], [o:] je oproti tomu jazyk mezi středovou a nízkou rovinou). Čelistní úhel je mírně rozevřen a rty jsou zaokrouhleny a vyšpuleny.

- **norské [o:]**

Artikulace této samohlásky je stejná jako v češtině.

• ***U / O***

- **české [u], [u:]**

Střední část hřbetu jazyka je těsně přiblížena k zadní části tvrdého patra; špička jazyka směřuje dolů k spodině ústní; čelistní úhel je téměř uzavřen; rty jsou zaokrouhlené a zřetelně vyšpuhlené.³⁷ Vyšpuhlení rtů není u krátké varianty tak výrazné jako u dlouhé.

- **norské [u], [u:]**

Artikulace této samohlásky je stejná jako v češtině.

Následující vokály v češtině neexistují:

• ***Y***

- **norské [y], [y:]**

Při artikulaci této hlásky lze vycházet z výslovnosti hlásky [i], [i:]. Přední část hřbetu jazyka je přiblížena k paterní klenbě, avšak toto přiblížení není tak těsné jako u [i], [i:]. Namísto těsného přiblížení vzniká na hřbetu jazyka propad. Proto se nejedná o zcela zavřenou hlásku. Špička jazyka směřuje dolů za spodní řezáky. Čelistní úhel je téměř sevřený. Rty jsou zaokrouhlené, ale nejsou vyšpuhlené tak výrazně jako u [o], [o:] a [u], [u:], horní ret je mírně zvednutý.

³⁶ Palková. Z., s. 184

³⁷ Palková. Z., s. 185

V učebnicích norské výslovnosti se výslovnost hlásky popisuje tak, že se má mluvíci snažit zdůraznit, že se jedná o tvrdé [y].

Při modifikaci zvuku u této hlásky a u hlásky [i] můžeme mluvit o „retním“ rezonátoru.

- **Ø**

- **norské [œ] a [ø:]**

Pro obě tyto hlásky platí, že se dají považovat za „zaokrouhlené verze samohlásky [e]“. Špička jazyka nesměruje zcela dolů, jakoby se mírně zvedá. U krátkého vokálu je jazyk mezi středně otevřenou a střední rovinou, zatímco u dlouhého vokálu je jazyk mezi rovinou střední a středně zavřenou. Při artikulaci hlásky [ø:] se špička jazyka nepřibližuje ke spodním řezákům tolik jako při artikulaci hlásky [e:]. Čelistní úhel je mírně sevřený a oproti [ε], [e:] se však jedná o samohlásku středně zaokrouhlenou, přičemž rty jsou mírně vyšpuleny.

Samohláska [œ] je typická právě pro standardní východní norštinu, ale stále více je tato hláska nahrazována dlouhou variantou vokálu [ø].

Při modifikaci zvuku u těchto hlásek a hlásek [ε] a [e:] můžeme mluvit o „retním“ rezonátoru.

- **Æ**

- **norské [æ], [æ:]**

Jazyk je v uvolněné rovné pozici směrem k dolní čelisti a špička jazyka je mírně zvednuta. Nejedná se o zcela otevřenou samohlásku, jazyk se nenachází ve zcela nízké rovině – hláska je mírně sevřená. Čelistní úhel je rozevřený a retní štěrbina je tak znatelně otevřená. Hláska je nezaokrouhlená.³⁸

U této hlásky je důležité doplnit, že její status norského fonému je nejasný. Gjert Kristoffersen ji označuje spíše jako alofon /e/, protože se vyskytuje před /r/ a /r/, tedy tam, kde jsou [e, ε] obecně blokovány. Stejně tak se vyskytuje před polovokály /j/ a /w/ vyskytující se v diftonzích /ej/ a /ew/³⁹.

³⁸ Laicky se dá říci, že [æ] se vyslovuje jako široké [e].

³⁹ Viz Kristoffersen, G., s. 14

U

▪ norské [ɥ], [ɥ:]

Jedná se o samohlásku, která svou artikulací leží mezi [u] a [y]. Rozlišení především mezi [ɥ], [ɥ:] a [y], [y:] je často velice problematické. Jelikož Norové mluví dosti rychle, je těžké rozlišit artikulaci.

Střední část jazyka se zvedá nahoru a špička jazyka se dotýká zadní strany zubů v dolní čelisti. Čelistní úhel je téměř zavřený a rty jsou středně zaokrouhlené a vyšpulené.

Tato hláska se také nazývá „švédské u“, ale ačkoli má tato hláska stejný fonetický přepis, artikulace v norštině je mírně odlišná.⁴⁰

Pro takovéto nuance u různých hlásek je jak mezi skandinávskými jazyky, tak mezi norskými dialekty velice obtížné hledat rozlišení i v jinak velice přesných značkách IPA. Nikdy nelze popsat fonetiku jazyka dokonale, ale rozrůzněnost norštiny je velkou překážkou. U popisu norských vokálů jsem nezmiňovala žádné odlišnosti v jiných dialektech, nenajdeme zde takové odlišnosti, které by pro uživatele češtiny byly jakkoli zajímavé. Avšak celkově se v mnoha dialektech vokály „zjednodušují“ a jejich počet se redukuje. Nebo se v dialektech vokály vzájemně „nahrazují“ – např. v jednom dialektu se namísto [ɥ] vyslovuje [y] a naopak.

4.3.2 Diftongy

Dvojhlasý v češtině: (ɛv) (av) ov

Dvojhlasý v norštině: æj œj æw⁴¹ (ɔj)⁴² (ɥj)³⁸ (ɑj)³⁸

Rozdíl mezi monoftongy a diftongy spočívá v tom, že se poloha jazyka (a rtů) v rámci jediné hlásky, která navíc funguje jako celek v rámci slabiky jako její jádro, mění.⁴³ Pohled na diftongy se však různí. Podle některých fonetiků můžeme diftongy pokládat za spojení vokálu a aproximanty; dalším možným popis diftongů je takový, že se jedná o jediný vokál, při jehož artikulaci se mění poloha jazyka.⁴⁴ První způsob je výhodnější pro popis norštiny. V mnoha jazycích proto může být obtížné určit přesný počet dvojhlasek. Je tomu tak i v norštině. Všichni autoři, jejichž práce využívám jako zdroje, uvádějí rozdílný počet vokálů

⁴⁰ Viz Kristoffersen, G., s. 14

⁴¹ Podle Kristoffersena se často místo této znělé labiovelární aproximanty uvádí jako druhá fáze tohoto diftongu polosamohlásková, labiodentální aproximanta [v].

⁴² Vyskytují se pouze ve slovech přejatých, avšak jsou v norštině běžně užívány, např. [koje], *koie* ‘bouda, srub’, [hɥj], *huie* ‘křičet, halasit’, [hɑj], *hai* ‘žralok’.

⁴³ Viz Krčmová, M., s. 64

⁴⁴ Viz Duběda, T. *Jazyky a jejich zvuky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 49 – 50

a také je jinak popisují.⁴⁵ Můžeme říct, že určování diftongů v norštině je zcela závislé na dialektech a také na individuálním posouzení.

Vlastnosti diftongů jsou od sebe odlišné spíše z hlediska akustického a auditivního. Jak u českých, tak norských diftongů si plnou vokaličnost zachovává pouze první část, druhá ji ztrácí (proto je možné ji pokládat i za aproximantu). Také jsou to diftongy polohové – jejich fáze jsou relativně snadno rozpoznatelné. České i norské dvojhlásky jsou vždy popisovány jako klesavé, tedy takové, kdy je oslabená část na konci, avšak u českých diftongů tato klesavost není tak zřetelná.

Artikulačně jsou české a norské diftongy odlišné, jak tomu bylo u monoftongů, právě proto, že jejich krajní polohy jsou vždy plně realizovány. Mluvíme-li o dvojhláskách, čeština i norština tautosylabicky spojují vokál a aproximantu. Přestože se při fonetickém popisu českých dvojhlásek často ve druhé fázi uvádí vokál [u]⁴⁶, ve svojí práci jsem zvolila popis, kdy jde o spojení vokálu a aproximanty⁴⁷. Díky tomu je situace českých a norských diftongů mnohem lépe srovnatelná a můžeme tak v popisu českých diftongů uvažovat o zařazení skupin hlásek [aj], [ej], [ij], [oj], [uj] (a jejich dlouhých variant, kromě [e:j], která se v češtině vyskytuje pravděpodobně jen v citoslovcích jako *héj*). Tím se srovnání s norštinou ještě více sblíží, protože aproximanta [j] je typickou hláskou vyskytující se ve druhé fázi norských diftongů.

[v] je labiodentální znělá aproximanta, svojí artikulací se blíží výslovnosti vokálu [u]. V češtině se tato zvláštní hláska vyskytuje pouze jako druhá část v diftongu, v norštině se jedná o běžnou hlásku (artikulační vlastnosti viz 5 Konsonanty).

Tak jako u českých dvojhlásek, kde můžeme v druhé části popsat z fonetického hlediska dvě hlásky [u] nebo [v], tak existuje v norštině dvojhláska [æw], jejíž fonetický zápis v některých přehledech můžeme najít jako [æv]. Zaměňují se zde tedy dvě aproximanty s různými místy artikulace (artikulační vlastnosti viz 5 Konsonanty). Jak upozorňuje Kristoffersen, tato změna artikulačního místa je momentálním projevem změn ve standardní východní norštině.⁴⁸ V mnoha dialektech⁴⁹ je tento diftong vyslovován s vokály v obou částech – [æw].

⁴⁵ Protože jde o takové rozdíly a nelze práce kombinovat, použiji inventář diftongů uvedených v práci G. Kristoffersena, protože popisuje takové diftongy, se kterými jsem se nejčastěji setkala při svém studiu.

⁴⁶ Tento popis používá například Zdena Palková.

⁴⁷ jak také popisuje Marie Krčmová – viz Krčmová, M., s. 64–65

⁴⁸ Viz Kristoffersen, G., s. 19

⁴⁹ Například *trøndersk*, dialekt v okolí Trondheimu.

Ve všech ostatních norských dvojhláskách je v druhé části palatální aproximanta [j], která se běžně vyskytuje jak v češtině, tak v norštině (artikulační vlastnosti viz 5 Konsonanty). Jak bylo řečeno, v češtině se zpravidla nemluví o dvojhláskách, kde by se ve druhé fázi vyskytovala palatální aproximanta [j], obecně se však spojení vokálu a aproximanty může považovat za diftong.

4.3.3 Shrnutí vokálů

Inventář norských vokálů obsahuje více hlásek než čeština. Mluvíme-li pouze o monoftonzích, pak v obou jazycích ke všem krátkým vokálům existuje dlouhý protějšek. V norštině se však ve třech případech artikulace krátké a dlouhé hlásky liší – [ɛ] a [e:], [œ] a [ø:], [ɔ] a [o:]. Jak bylo poznamenáno, důležitým prvkem při popisu norských vokálů jsou rozdíly v otevřenosti. Tento rozdíl zaznamenáváme v češtině jen při popisu [i] a [i:].

Případnému norskému studentovi češtiny se bude artikulace českých samohlásek zvládat snadno. Kromě odlišného místa artikulace norského [ɑ/a:] a českého [a/a:] jsou všechny hlásky v norštině známé. Při zvládnutí norských vokálů je situace obtížnější. Mezi krátkými a dlouhými norskými vokály je šest v češtině, které nejsou v češtině běžné. Mezi nimi bych především upozornila na důležitost dodržování rozdílu při výslovnosti [y/y:] a [ʉ/ʉ:]. Správná výslovnost má vliv na význam slov (např. [tʉkt] *tukt* ‘kázeň’ a [tykt] *tykt* ‘tlustý, střední rod’).

Situace diftongů je složitější. Držíme-li se pohledu na diftongy jako na spojení vokálu a aproximanty, pak lze české a norské vokály srovnávat snadněji. Zatímco ve druhé fázi norských vokálů se převážně vyskytuje palatální aproximanta [j], v češtině se vyskytuje labiodentální aproximanta [v]. [j] je typická hláska v obou jazycích, ale [v] je spíše typickou norskou hláskou, protože ji vyslovují Norové namísto [v] v češtině. Český mluvčí si často ani přítomnost této labiodentály v inventáři neuvědomí.

5 Konsonanty

Vokály jsou hlásky tvořené při otevřeném mluvním ústrojí – apertuře. Oproti tomu jsou konsonanty hlásky, které jsou tvořené pomocí překážek – striktur. Existuje více typů striktur (okluze, konstrikce, semiokluze). Těmto typům říkáme způsob artikulace (typy způsobů tvoření). Vedle způsobů artikulace je důležité i místo artikulace, tedy kde vzniká striktura a jaké artikulační orgány se na vzniku hlásky podílejí a v jaké jsou poloze. Ty se označují jako pasivní artikulační orgány a jsou to hlavně – rty (labia), zuby (dentes), dásně (alveoly), střední patro (palatum), zadní patro (velum), hrdlo (farynx), hrtan (larynx) a hlasivková štěrbina (glottis). Také u konsonantů zkoumáme doplňkovou artikulaci – současná artikulační práce dalšího artikulujícího orgánu. Doplňková artikulace konsonantů, „jež je založena na současné artikulační práci dalšího artikulujícího orgánu“⁵⁰, pak doplňuje popis artikulačního procesu a ve své práci uvádím jen relevantní doplňkovou artikulaci pro češtinu a norštinu.

⁵⁰ Krčmová, M., s. 77

5.1 Inventář českých a norských konsonantů

Tab. 4

ZPŮSOB ARTIKULACE	MÍSTO ARTIKULACE																SLUCHOVÝ DOJEM	
	labiální				labiovelární	alveolární				retroflexní	palatální	velární	glotální					
	bilabiální		labiodent.			prealveol.	postalv.											
okluzivy orální	p	b				t	d				t̪	ɖ	c	ɟ	k	g	(ʔ)	(ex)plozivy orální
okluzivy nazální		m		ɱ			n					ɳ	ɲ					(ex)plozivy nazální
semiokluzivy						ts	dz	tʃ	dʒ									afrikáty
konstruktivy centrální			f	v		s	z	ʃ	ʒ	ʂ		ç		x	χ	h	ɦ	frikativy
konstruktivy laterální							l				ɭ							likvidy
konstruktivy vibranty						ʀ	r											frikativy
konstruktivy vibranty							r											likvidy
verberanty						r					ɽ							likvidy
aproximanty				ʋ	w								j					glide
hlasnost	N	Z	N	Z	Z	N	Z	N	Z	N	Z	N	Z	N	Z	N	Z	znělost
	labiální					lingvální								glotální				
	ARTIKULAČNÍ ORGÁN																	

Modře jsou v tabulce 4 zaznamenány hlásky, které se vyskytují v obou jazycích, červeně pouze české hlásky a zeleně hlásky vyskytující se jen v norštině.

Jak je z tabulky 4 patrné, inventář českých konsonantů zahrnuje 31 hlásek, zatímco norských konsonantů je v inventáři 23. Čeština je v tomto případě oproti inventáři vokálů bohatší. Ale jak uvidíme dále, norština je mnohem proměnlivější, a to nejen v rámci různých dialektů, ale také pouze v rámci standardní východní norštiny. Velká proměnlivost norských konsonantů je dána různým samohláskovým nebo souhláskovým okolím, takže na konci srovnání bude patrné, že variabilita norských souhlásek předčí ty české i do jejich počtu.

5.2 České⁵¹ a norské⁵² konsonanty z artikulačního a auditivního hlediska – srovnání

5.2.1 Okluzívy orální

Orální okluzívy (souhlásky závěrové) jsou skupinou hlásek, kde se čeština a norština nejvíce shodují. Jsou to konsonanty vlastní (obstruenty), které vznikají tehdy, kdy je vytvořena úplná přehrada (závěr) a ta je potom zrušena pohybem aktivního artikulačního orgánu v dutině ústní nebo hrdelní – exploze. Měkké patro při artikulaci této hlásky uzavírá vstup do dutiny nosní. Všechny tyto hlásky se vyznačují konsonantností, v jejich spektru je tedy přítomen šum a ten má charakter pulzu. Jedná se o hlásky centrální. Dále se hlásky vydělují podle místa artikulace.

- *Okluzívy labiální (retné)*
 - **bilabiální (obouretné) [p] a [b]**

Závěr u těchto hlásek je tvořen sevřením rtů proti sobě. Pasivním artikulačním orgánem jsou rty (labia). Tyto dvě souhlásky tvoří znělostní pár. To znamená, že šum je u hlásky [b] doplněn o tón laryngálního hlasu (hlasivky jsou sevřené a kmitají); [b] je tak v tomto páru hláskou znělou. Míra intenzity práce mluvních orgánů – napjatost je větší u hlásky [p]. Také u dalších typů okluziv platí, že neznělá hláska je napjatější než její znělý protějšek.

- *Okluzívy alveolární (dásňové)*
 - **prealveolární (dásňové přední) [t] a [d]**

Závěr je tvořen přitisknutím špičky a přední části jazyka k alveolárnímu výstupku podél horních zubů. Pasivním artikulačním orgánem jsou dásně (alveoly). Opět se jedná o znělostní pár, znělou souhláskou je v páru [d].

Bohuslav Hála při výslovnosti české hlásky [t] uvádí, že jazyk zasahuje kromě dásní i část zadních ploch horních řezáků. Může se tak mluvit o zubodásňovém závěru. Naproti

⁵¹ Popis českých konsonantů je veden na základě vědeckých poznatků Zdeny Palkové, doplněných o poznámky z publikace Marie Krčmové. Nejde o přesné citace, ale informace jsou převzaty z: Palková, Z., s. 223–235.

Krčmová, M., s. 68–76, s. 99

⁵² Popis konsonantů je veden především na základě práce Gjerta Kristoffersena, pouze několik informací je doplněných z dalších uvedených pramenů: Kristoffersen, G., s. 23–25

tomu je závěr při českém [d] většinou omezen na dásně.⁵³ Tímto způsobem jsou v norštině popisovány obě prealveolární okluzivy.

- **Okluzivy retroflexní (cerebrální, apikální) [t̪] a [d̪]**

Tyto konsonanty, které tvoří znělostní pár, v češtině nenajdeme (znělá je v páru hláska [d]). Závěr u těchto hlásek je tvořen špičkou jazyka, která se obrátí směrem k zadnímu oblouku alveol. Kristoffersen řadí tuto hlásku mezi retroflexivní, aby zdůraznil polohu a zvláštní pohyb jazyka, ale místo, kde se jazyk opírá, není nezbytně zadní oblouk dásní. Tyto hlásky jsou v různých fonetikách řazeny jak k dentálám (nejsou v práci zmiňovány), tak k postalveolárním hláskám.

Tyto typy hlásek vznikají, následují-li po /r/.

V grafickém zápisu se pro tyto hlásky v norštině používají značky *t* a *d*.

- **Okluzivy palatální (středopatrové, tvrdopatrové) [tʃ] a [dʃ]**

Tento znělostní pár hlásek nenajdeme v norštině. Závěr je tvořen přitisknutím hřbetu jazyka na klenbu tvrdého patra a špička jazyka je dole za spodními řezáky. Znělá je hláska [tʃ]. Ve srovnání s místem artikulace těchto hlásek je dobře vidět odlišná artikulace retroflexních hlásek v norštině, kde se o palatum opírá špička jazyka, nikoli hřbet.

V grafickém zápisu se pro tyto hlásky v češtině používají značky *t'* a *d'* a jsou artikulovány, kdy se graficky vyskytují skupiny hlásek *tě, dě, ti, di, tí, dí*.

- **Okluzivy velární (zadopatrové) [k] a [g]**

Skupinu orálních okluziv zakončují souhlásky ve znělostním páru (znělá je hláska [g]), které najdeme jak v češtině, tak v norštině. Jejich závěr je tvořen přitisknutím zadní části hřbetu jazyka proti měkkému patru (velu).

V norštině se mluví o palatalizaci, následují-li v norštině po /g/ hlásky /i, y, j/ nebo skupina hlásek /ei/. Nikde však není přesně popsáno, zda jde o skutečnou palatalizaci, tedy posunutí artikulace [g] více k palatu a vzniká tak jedna hláska [gʲ], nebo zda jde o zřetelné spojení dvou hlásek [g] a [j].

⁵³ Viz Hála, Bohuslav. *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. Praha: Československá akademie věd, 1962, s. 224

Důležitou doplňkovou artikulací (vedle napjatosti a znělosti, které jsou již popsány) u okluziv, je aspirace. České hlásky jsou vždy neaspirované, ale v norštině je aspirace důležitou součástí správné výslovnosti souhlásek [p], [t], [k]. Důraz na aspiraci u těchto hlásek je důležitější než na znělost. Na začátku slova a na začátku znělé slabiky v jakékoli pozici ve slově jsou vždy aspirované. Neaspirované jsou v případech, následují-li po /s/. Jejich znělé protějšky jsou vždy neaspirované.

- **Glotální okluzíva**⁵⁴ ?

Ráz je z fonetického hlediska samohláskou, ale ani v jednom z popisovaných jazyků nemá status samostatného fonému. Jde o tvrdý hlasový začátek, je tvořen okluzí přímo v hlasivkové štěrbině, hlasivky jsou těsně přitisknuty. Pro jednoduchost je ráz zařazován k orálním okluzívám, ale přísně vzato mezi ně nepatří, jedná se sice o okluzivu, ale závěr nevzniká v dutině orální, ale v dutině hrdelní. Nahromaděný výdechový proud je na začátku prudce rozrazí a následně rozkmitá. Poloha rázu se v obou jazycích shoduje – nejčastěji se vyskytuje před vokálem na začátku slova.

5.2.2 Okluzívy nazální (nasály)

Nasály se vyskytují v obou srovnávaných jazycích. Tři mají norština s češtinou společné – [m], [n], [ŋ], dvě se vyskytují jen v češtině – [ɱ], [ɲ] a [ɳ] je nasála, kterou najdeme jen v norštině. Způsob artikulace je stejný jako u orálních okluziv. Důležitým rozdílem je poloha měkkého patra. Při tvoření je měkké patro v klidové pozici, tudíž je zde volný průchod do dutiny nosní. Nasály se stejně jako orální okluzívy vydělují podle místa artikulace.

Nasály jsou oproti orálním okluzívám sonory. Vzniklý šum je slabší a převažuje tónová složka (šum je doprovázen rezonancí nosní dutiny). Tradičně jsou řazeny mezi konsonanty, protože mají schopnost stát mimo jádro slabiky. Všechny nasály jsou hlásky jedinečné a vždy znělé, nevytvářejí znělostní páry. A svalové napětí je menší.

Tvoří třetí souhlásku v řadách [p] - [b] - [m]; [t] - [d] - [n]; [tʰ] - [dʰ] - [ɳ]; [c] - [ɟ] - [ɲ]; [k] - [g] - [ŋ]. S dalšími dvěma hláskami jsou symetrické a shodují se s nimi také místem artikulace. Jediným rozdílem je tak poloha měkkého patra.

Norské retroflexní [ɳ] vzniká shodně ve výslovnosti před /r/ a navíc také před /s/.

Velární okluzíva [ŋ] se tvoří v češtině i norštině tehdy, následuje-li [k] a v češtině také před [x] a [g], přičemž v norštině se hláska tvoří před [g] pouze zřídka, většinou je v takovém případě vyslovena jen tato velára. V případě, kde se vyslovují obě hlásky se „ve fázi [ŋ] jazyk

⁵⁴ V české tradici se tato hláska nazývá *ráz*.

opře o snížené měkké patro, které postupně uzavře průchod do dutiny nosní. Opření jazyka se zpevní a následně zruší explozi⁵⁵.

Labiodentální [m] je hláska vyskytující se pouze v češtině, kde oproti ostatním nasálám nevytváří třetí souhlásku v řadě hlásek, protože „jde jen o poziční obměnu připomínanou u [m] - [mj] – typ [simfonije]“⁵⁶. Závěr je tvořen mezi spodním rtem a horními řezáky.

5.2.3 Semiokluzívy

Semiokluzívy jsou hlásky, které se vyskytují pouze v češtině. Norština takové hlásky nezná. Semiokluzívy (souhlásky polozávěrové) jsou už svým názvem mezi okluzivami a konstriktivami. Závěr tvořený v nadhrtanových dutinách je slabý a v průběhu jediné souhlásky přechází v úžinu. Jsou to hlásky, které mají dvě fáze, ale v češtině se považují vždy za jednu hlásku. Z akustického a auditivního hlediska se hlásky řadí mezi afrikáty (neboli polosykavky, asibilanty), šum je tvořen krátkou pauzou a slabou explozí, která přechází v konstrikci.

V rámci semiokluziv se vydělují hlásky jen podle dvou míst artikulace.

- *Semiokluzívy alveolární (dásňové)*
 - ***prealveolární (dásňové přední) [ts]a[dz]***

Okluze je v první fázi tvořena přitisknutím okrajů jazyka k alveolárním výstupkům a ve druhé fázi špička jazyka tento závěr uvolní, kraje jsou stále přitisknuté a proti přednímu oblouku dásní vznikne úžina. Rty jsou mírně zaokrouhlené. Hlásky tvoří znělostní pár, [dz] je hláska znělá a tvořená s menším napětím. Tato hláska většinou v češtině vzniká asimilací znělosti. Třecí šum je ve druhé fázi stejný jako u ostrých sykavek.

Grafický zápis hlásek je *c* a [dz] vlastní grafickou značku nemá, vzniká nejčastěji jako důsledek asimilace znělosti.

- ***postalveolární (dásňové zadní) [tʃ]a [dʒ]***

Okluze je v první fázi tvořena přitisknutím jazyka po stranách podél horní dásně a vepředu na zadní alveoly. Oproti [tʃ] je jazyk posunutý směrem dozadu. Přední část závěru se poté uvolní a proti zadním alveolám vznikne úžina. Třecí šum je jako u tupých sykavek. Doplňková artikulace je u těchto hlásek slabá labializace.

⁵⁵ Palková, Z., s. 226

⁵⁶ Krčmová, M., s. 69

Grafický zápis hlásek je *č* a [dʒ] vlastní grafickou značku nemá (vzniká obligatorně asimilací znělosti).

5.2.4 Konstruktivy

Konstruktivy (hlásky úžinové) jsou obstruenty, založené na částečné překážce, zúžení cesty v oblasti místa artikulace. „Sama souhláska vzniká díky turbulenci vzduchového proudu, který musí místem konstriktce (úžiny) projít.“⁵⁷ Konstruktivy jsou vždy hlásky orální – měkké patro je zdviženo.

5.2.4.1 Konstruktivy centrální

Z hlediska auditivního jsou tyto hlásky frikativy, hlásky třené. Trvajícím šum navazuje souvisle na předcházející zvuky. Centrální jsou proto, že je úžina umístěna v ose úst. Konstruktivy jsou hlásky časté a čeština jich má více. Konstruktivy se dále vydělují dle místa artikulace.

- *Konstruktivy labiální*
 - **labiodentální (retozubné) [f] a [v]**

Úžina vzniká mezi spodním rtem a horními řezáky, přičemž u hlásky [v], často na začátku slova je velice krátká a blíží se závěru. Hlásky jsou párové a [v] je v páru znělé, tudíž u hlásky [f] vzniká větší napětí. Jazyk se artikulace neúčastní.

V norštině se nevyslovuje znělý protějšek hlásky [f]. Na místech, kde se v grafickém zápisu v norštině objevuje *v*, se vyslovuje aproximanta [ʋ]. Ve většině starších fonetik se stále setkáváme s labiodentální konstruktivou, která ale artikulaci neodpovídá. Přesto ale většina českých studentů vyslovuje [v], tato artikulační chyba se nepovažuje v norské výslovnosti za takový nedostatek, jako absence aspirace u hlásek [p], [t], [k].

- *Konstruktivy alveolární (dásňové)*
 - **prealveolární (dásňové přední) [s] a [z]**

Zúžení vzniká na rozhraní mezi zuby a dásněmi, okraje jazyka jsou přitisknuty k horní dásni a mezi špičkou jazyka a přední částí alveol zůstává mezera. Hlávka [s] je napjatější, a s hláskou [z], která je znělá, jsou párové.

Tento pár se nerealizuje v norštině, kde hlávka [z] nikdy nevzniká. Velice často český student norštiny vysloví hlávku [z] tam, kde v češtině působí regresivní asimilace. Ale

⁵⁷ Krčmová, M., s. 71

v norštině je asimilace progresivní – např.: [eksɑ:mɛn], *eksamen* ‘zkouška’ je v českém prostředí často vysloveno *[ɛgza:mɛn]. Norové grafickou značku z používají, ale i v takovém případě se vyslovuje [s]; název hlásky z [set].

- **postalveolární (dásňové zadní) [ʃ] a [ʒ]**

Zúžení vzniká stejným způsobem jako u prealveolárních konstriktiv, ale jazyk je položen více vzadu. Štěrba je mezi hřbetem přední části jazyka a zadní částí alveolárního výstupku. Špička jazyka směřuje směrem dolů. Rty jsou mírně zaokrouhlené. Hlásky jsou párové, [ʒ] je znělé a v norštině se nikdy nevyslovuje. Hlávka [ʃ] se v norštině vyskytuje v některých případech (viz hlávka [ʂ]).

Grafický zápis hlásek je š a ž.

- **Konstriktiva retroflexní (cerebrální, apikální) [ʂ]**

Nejdůležitější informací týkající se artikulace této hlásky pro českého studenta je, že na všech místech lze tuto hlávku vyslovovat jako [ʃ], které známe z češtiny. Artikulace této hlásky je tvořena špičkou jazyka, která se stejně jako u retroflexních okluziv obrací směrem k zadnímu oblouku alveol (často se ještě trochu více vzdaluje zadnímu oblouku dásní), ale nikdy se alveol nedotkne – zde vzniká úžina. Je to hlávka neznělá a v norštině netvoří znělostní pár.

Kristoffersen ve svojí práci uvádí výhradně retroflexní konstriktivu, která je artikulována na místech, kde se v zápise vyskytují skupiny hlásek /sj, ski, sky, skøy, skj, sl/ a vyskytuje-li se před /s/, /r/. Navazuje tímto názorem na Endersena⁵⁸, který výslovnost této sykavky popisuje jako apikálně-postalveolární. Avšak sám píše, že obecně bychom měli artikulovat [ʃ] tam, kde jde o produkt historické asimilace skupin hlásek /sj/ a /skV/, kde V je nejčastěji přední vokál. A jen tam, kde se vyskytuje /rs/, se artikuluje retroflexiva. Ale tento popis se váže obecně ke všem podobám současné mluvené norštiny, zatímco ve standardní východní norštině se vyskytuje výhradně hlávka apikální.⁵⁹

- **Konstriktiva palatální (středopatrové, tvrdopatrové) [ç]**

Při artikulaci této neznělé konstriktivy se střední nebo zadní část jazyka mírně přitiskne k palatu (zde vzniká úžina), zatímco špička jazyka směřuje dolů za zadní zuby. Artikulace je

⁵⁸ Viz Endersen, R. T. *Fonetikk og fonologi: Ei elementær innføring*. 2. reviderte utg. Oslo: Universitetsforlaget AS, s. 73

⁵⁹ Viz Kristoffersen, G., s. 23

pro nás v češtině neznámá, ale blíží se artikulaci hlásky [j], která je ale znělá a z auditivního a akustického hlediska jde o hlásku odlišnou, netvoří spolu tedy znělostní pár. Znělý protějšek této hlásky se v norštině nevyskytuje.

Nejen Kristoffersen, ale všechny poslední výzkumy nasvědčují, že tato hláska je mladou generací stále častěji nahrazována jednak retroflexivou [ʂ] (např. v oblasti Bergenu nebo v Oslo), nebo také dochází k posunu artikulace předem k alveolám tak, že je často vyslovena neznělá alveopalatální frikativa [ç].^{60,61} Obecně se mluví o postupném naprostém zániku této hlásky v norštině. Zanikla by tak typická norská hláska.

V norštině se tato hláska vyslovuje ve skupinách hlásek /ki, ky, kj/.

Mezi centrálními konstriktivami najdeme všechny sykavky (sibilanty). Čeština má dvě ostré sykavky: [s], [z] a dvě tupé: [ʃ], [ʒ]. Kristoffersen popisuje hlásky [s], [ʂ] jako sibilantní, ale nerozlišuje u nich ostrost a tupost.⁶²

- **Konstriktivy velární (zadopatrové) [x] a [χ]**

Hlásky v tomto znělostním páru, kde znělá je hláska [χ], jsou užívány jen v češtině. Úžina vzniká na měkkém patru, kde se krajní části jazyka dotknou místa, kde tvrdé patro přechází k měkkému.

Grafický zápis je pro obě hlásky *ch*, znělá varianta vzniká důsledkem asimilace znělosti.

- **Konstriktivy glotální (hlasivkové) [h] a [ɦ]**

Norské neznělé [h] je typické ve více jazycích, ale jeho párový znělý protějšek je typická českou hláskou. U obou hlásek mezi sebou hlasivkové chrupavky vytvoří úžinu (jsou sblíženy jen v blanité části), kde vzniká šum. U znělého českého [ɦ] je zbývající část hlasivkové štěrbině uzavřena hlasovými vazy, které jsou napjaté a kmitají, avšak pomaleji než u jiných hlásek. U neznělé varianty jsou hlasivky v klidu. Tyto hlásky jako jediné v systému vznikají bez další modifikace v nadhrtanových dutinách.

V norštině se [h] vyskytuje pouze před vokálem a v pozicích před konsonanty je pak němé.

⁶⁰ Viz Kristoffersen, G., s. 23

⁶¹ Tímto problémem se zabýval například Wim A. van Dommelen ve svém článku *An acoustic analysis of Norwegian /ç/ and /small Esh/ as spoken by young people* uveřejněném v Journal of the International Phonetic Association v roce 2004.

⁶² Viz Kristoffersen, G., s. 23 – užívá termíny „strident“ a „non-strident“, které zde překládám jako „sibilantní“ a „nesibilantní“, protože se zjevně o tento rozdíl jedná. Non-strident je pak v popisu palatála [ç].

5.2.4.2 Konstruktivy laterální

Jde o hlásky laterální (bokové), protože úžina vzniká po stranách jazyka. Laterální konstruktivy jsou stejně jako nasály řazeny k sonorám. Rezonuje prostor úst při zvláštním postavení jazyka. Tato rezonance je velice podobná rezonanci při artikulaci vokálů. Při jejich artikulaci dech průběžně uniká štěrbinou mluvidel, proto hlásky plynulé, likvidy. Laterální konstruktivy mají schopnost stát mimo jádro slabiky, stejně jako mohou být slabikotvorné. Jsou to vždy hlásky jedinečné, znělé a nepodílejí se na asimilaci znělosti.

- ***prealveolární (dásňové přední) [l]***

Při artikulaci je špička jazyka opřena o přední alveoly a okraje jazyka jsou volné. Místo, kde se špička jazyka dotýká, se může lišit, například při popisu norštiny se častěji uvádí zadní část horních zubů (řadí se tak k dentálám). Důležitý pro správnou výslovnost je dotyk špičky jazyka a jeho rychlý pohyb za spodní zuby.

- ***Konstruktiva retroflexní (cerebrální, apikální) [ɭ]***

Místo, kde vzniká, je společné se všemi norskými retroflexivami. Artikulace není příliš odlišná od dásňového [l], špička jazyka se jen dotkne dále od alveol.

5.2.4.3 Konstruktivy – vibranty (kmitavé)

Tyto hlásky mají úžinu, která se v průběhu artikulace zmenšuje a zvětšuje.

⌘ *frikativy*

- ***prealveolární (dásňové přední) [ɽ] a [r]***

Tato hláska vzniká kmitáním špičky jazyka proti přednímu oblouku alveol, kmity (Palková uvádí 2–6 kmitů⁶³) jsou rychlejší a drobnější než u [r] (viz níže). Také se od dalšího typu vibrant liší pozicí rtů, které jsou mírně vyšpuleny a blízko u sebe. Znělá varianta vzniká na začátku slova, mezi vokály a v sousedství znělé souhlásky, zatímco neznělá [ɽ] stojí na konci slova a před nebo za neznělou souhláskou.

Graficky se znělá i neznělá varianta zapisují značkou ř.

M. Krčmová tuto hlásku mimo jiné popisuje: „O této hlásce se říká, že je ve světě unikátní – něco podobného je prý jen v kečuánštině.“⁶⁴ Je proto velkým překvapením při studiu norštiny, že v mnohých dialektech je tato hláska Norům dobře známá. Tvoření

⁶³ Viz Palková, Z., s. 231

⁶⁴ Krčmová, M., s. 73

hlásky není naprosto identické, ale blízkost je zřetelná. Vyskytuje se při vyslovení skupiny hlásek /rs/, př.: [noʀk], *norsk* ‘norský’. Hláška se běžně vyslovuje na severu Norska, v oblasti kolem Narviku a částečně také v oblastech kraje Trøndelag.⁶⁵

⌘ *likvida*

▪ *prealveolární (dásňové přední) [r]*

Úžina této jedinečné, znělé likvidy (vlastnosti likvid viz 5.2.4.2) vzniká v oblasti předních alveol. Úžina se stejně jako u frikativní vibranty zvětšuje a zmenšuje – špička jazyka ale kmitá méně často (Palková uvádí 1–3 kmity⁶⁶, Strandskogenová uvádí 2–3 kmity⁶⁷). Hláška je na rozdíl od [ř] sonorou. V češtině je [r] slabikotvorné a má schopnost stát i mimo jádro slabiky.

Kristoffersen nezařadil tuto hlásku do inventáře norských hlásek, protože není typická pro standardní východní norštinu. Jde však o hlásku známou ve všech oblastech Norska, vyslovuje se většinou v preciznější mluvě.

5.2.5 Verberanty

Verberanty (švihy)⁶⁸ jsou hlásky, které svým způsobem artikulace leží mezi orálními okluzivami a vibrantami, ale od obou způsobů se liší. Obecně hlásky vznikají krátkým pohybem – švihem a dotekem artikulačních orgánů. Proti okluzivám jsou verberanty kratší a při tvoření nevzniká závěr a nedojde k explozi. Vibranty také můžou na rozdíl od verberant kmitat jednou i vícekrát, verberanty vždy pouze jednou.

V češtině se verberanty nevyskytují.

V norštině situace připomíná artikulaci u l-ových hlásek. Artikulace *prealveolárního [r]*, kdy jazyk směřuje špičkou jazyka proti patru a dochází pouze k jednomu kmitu, je téměř stejná jako u *retroflexního [r]*. O retroflexním [r] mluvíme jen ve skupině hlásek, kde se potkává s popsány retroflexivami. U její artikulace nesmíme zapomenout na pohyb špičky jazyka, která se obrátí zpátky k zadnímu oblouku alveol a pak se rychle v jediném kmitu jazyk pohne dolů za spodní zuby. Obě tyto verberanty jsou typické pro standardní východní norštinu.

⁶⁵ T. H. Svevad – osobní konzultace.

⁶⁶ Viz Palková, Z., s. 232

⁶⁷ Viz Strandskogenová, Å.-B. *Norsk fonetikk for utlendinger*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1979, s. 36

⁶⁸ Tento termín viz Duběda, T. *Jazyky a jejich zvuky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 71

Tam, kde se setká /r/ s hláskami /t, d, n, s, l/, se artikulace drží retroflexního pravidla⁶⁹, které v práci dále nerozpracovávám, protože jde o pravidla týkající se výslovnosti slovních celků.

Tento popis artikulačních variant /r/ nemůže být nikdy zcela přesný, protože u této hlásky (respektive u těchto hlásek) panuje veliká variabilita po celém Norsku. Věřím, že popis hlásek v různých dialektech by mohl být samostatnou prací. Pomocí následujícího obrázku alespoň částečně předvedu, jak se výslovnost jediného grafému může v jediné zemi lišit.

Obr. 2⁷⁰

Silněji vyznačené názvy pojmenovávají jednotlivé kraje (*fylke*) v Norsku.

- ♣ Østlandet – Východní Norsko (Telemark, Vestfold, Østfold, Akershus, Oslo, Buskerud, Oppland a Hedmark): **verberanta** [r] je běžně palatalizovaná → [rʲ].
- ♣ v severní části Sogn og Fjordane a v jižní části Møre se běžně setkáme s velarizovanou **verberantou** [r] → [rʷ], i s velarizovanou vibrantou [r] → [rʷ].

⁶⁹ The Retroflex Rule – viz Kristoffersen, G., s. 89

⁷⁰ Mapa je dostupná na webových stránkách o cestování, na <http://www.upps.at/main/index.php?lang=cz>.

- ♣ v Hordalandu a Rogalandu (centra Bergen, Stavanger) se běžně vyslovuje [R] – **uvulární vibranta**; kontakt (kmity) jsou tvořeny v oblasti čípku (uvula). V češtině je tato výslovnost vnímána jako vada – „ráčkování“.
- ♣ V krajích Nordland, Finnmark a Troms se často artikuluje **alveolární aproximanta [ɹ]** (popis dále).

5.2.6 Aproximanty

Tvoření aproximant je málo výrazné, nedochází jen k posunu hmoty jazyka, ale nedojde ani k vytvoření úplné striktury. Z auditivního hlediska jsou to hlásky klouzavé – glide. Hlásky se slabou šumovou složkou a s tónovou složkou, která není zcela vyvinuta jako u vokálů. Obecně jsou řazeny aproximanty mezi konsonanty, protože stojí mimo jádro slabiky (nejsou slabikotvorné). Aproximanty jsou důležitými složkami ve stavbě českých a norských diftongů, kde jsou často nazývány jako semivokály.

- **labiodentální (retozubné) [v]**

Tuto hlásku vyslovují Norové tam, kde v češtině artikuluje labiodentální konstriktivu [v]. V češtině se někdy tento semivokál uvádí jako druhá fáze diftongu [ov]⁷¹. Artikulace hlásky probíhá mezi spodním rtem a horními zuby. U této aproximanty je doplňkovým prvkem artikulace labializace – rty jsou mírně zaokrouhleny.

- **labiovelární [w]**

Kristoffersen uvádí aproximantu [w], která je znělou labiovelární hláskou. Artikulace probíhá pohybem zadní části jazyka, která je přitisknutá k palatu směrem dopředu za zuby, zatímco jsou rty zřetelně zaokrouhleny. Výskyt této hlásky proto Kristoffersen řadí na místo, kde jsem popsala artikulaci labiodentály [v]. Podle T. H. Svevada (osobní komunikace) se ale labiovelární aproximanta vyskytuje především jako druhá fáze norského diftongu [æw]. Tedy opačně, než popisuje Kristoffersen.⁷² Opět se přesvědčujeme, jak rozdílné jsou fonetické popisy (a v celkovém kontextu nejen ony), byť jediného norského dialektu (a to toho, který je z vědeckého hlediska nejpracovanější).

⁷¹ Viz Krčmová, M., s. 64, 98

⁷² Viz Kristoffersen, G., s. 25

- ***Aproximanta palatální (středopatrová, tvrdopatrová) [j]***

Poslední hláska v inventáři češtiny a norštiny je jedinečná, znělá palatální aproximanta [j]. Je to hláska velice variabilní, co se týče přesného místa artikulace. Palková popisuje polohu jazyka, kde jsou jeho okraje přitisknuty po stranách k patru, úžina zůstává mezi hřbetem jazyka a klenbou tvrdého patra.⁷³ Ale dotyk jazyka se v různém okolí liší, jak přesným místem, tak intenzitou doteku.

Účastní se jako druhá fáze norských diftongů; i v češtině Marie Krčmová řadí [ej]⁷⁴ mezi dvojhlasiky.

5.2.7 Shrnutí konsonantů

Jak bylo poznamenáno na začátku kapitoly, inventář českých konsonantů obsahuje více hlásek než norština. Norština na druhou stranu nabízí větší pestrost; důležité je uvědomit si, že oproti popisu českých hlásek, který je obecně platný na celém území, jsem pro norštinu popsala jen artikulace hlásek v jediném dialektu. A ani zde není možné stanovit pevný inventář.

Kvantitativně tedy čeština norštinu převyšuje, ale u norských konsonantů najdeme více prvků doplňkové artikulace. Nazálnost a napjatost najdeme u obou jazyků. České hlásky jsou však vždy neaspirované, nepalatalizované a nevelarizované. Aspirace je oproti tomu důležitým prvkem správné norské výslovnosti a palatalizace (posun jazyka při výslovnosti k palatu; nejde o spojení K+[j]), stejně jako velarizace (artikulace konsonantu je posunuta více dozadu k velu) jsou prvky artikulace, se kterými se setkáme při studiu fonetiky napříč norskými dialekty. Labializaci nabízejí oba jazyky spíše v mírnější podobě, čeština u hlásek [ʃ], [ʒ], [tʃ], [dʒ]. Aproximanta [v] je mírně labializovaná, jen [w] se mezi všemi konsonanty vyznačuje labializací výraznou.

Z hlediska akustického nesmíme zapomenout, že v norštině musíme dbát na správnou výslovnost kvantity konsonantů. Nejde o dlouhé konsonanty, ale o gemináty – konsonanty zdvojené. Při artikulaci zdvojených souhlásek musíme v průběhu artikulace dát najevo intenzi druhého konsonantu. Nejzřetelněji se gemináty vyslovují při /mm/ a /pp/.

⁷³ Viz Palková, Z., s. 233

⁷⁴ Viz Krčmová, M., s. 65

Závěr

Ve své práci jsem si vytyčila dva úkoly: popsat českou a norskou fonetiku, především pak z artikulačního hlediska, a rovněž se pokusit tyto dva fonetické systémy srovnat. V případě češtiny to bylo určitě snazší, protože jsem vycházela z prací, které se velice podrobně zabývají popisem neutrální spisovné artikulace. U norštiny jsem si nejdříve musela vybrat jeden z mnoha dialektů. Orientace v norském jazykovém prostředí není jednoduchá a nakonec jsem se rozhodla popsat a srovnat s češtinou jen ty hlásky, které spadají do standardní východní norštiny. Rozhodla jsem se tak i proto, že standardní východní norština je ta varianta norštiny, se kterou se setkávám od začátku studia. Hlásek mimo tento dialekt jsem představila jen několik málo a kladla jsem na ně v popisu menší důraz.

Práci jsem rozdělila na dvě větší kapitoly – vokály a konsonanty. Z těchto dvou skupin považuji popis a srovnání vokálů za zajímavější. Inventář vokálů je velice rozmanitý a bylo fascinující sledovat hlavně rozdíly mezi těmi vokály, které denně užíváme a řekli bychom, že je to „stále totéž“, ale při hlubším zkoumání zjistíme, jak se tyto hlásky vzájemně liší. Z popisu norských konsonantů bych určitě zdůraznila palatální konstriktivu [ç], u které bude do budoucna zajímavé sledovat její vývoj a změny, ne však v dalších týdnech a měsících, ale v dalších letech. A samozřejmě artikulační varianty grafému *r*. Jsem si jistá, že popsat tyto hlásky s vazbou na dialekty by bylo zajímavým tématem samostatné práce.

Výběrem tématu se mi podařilo spojit oba své studijní obory a tuto práci považuji za vlastní vstup do problematiky fonetiky češtiny a norštiny. Mluvím hlavně o norštině, kde mám možnost se více ponořit do studia norských dialektů. Tím, že jsem prošla i českou fonetiku, bylo pro mě zajímavé si znovu uvědomit, že hlásky, které denně artikulujeme, mají svá pravidla.

Bibliografie

- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny, 2002
- van DOMMELEN, Wim. An acoustic analysis of Norwegian /ç/ and /[small Esh]/ as spoken by young people. In: *Journal of the International Phonetic Association*, 2003, r. 33, s. 131–141
- DUBĚDA, Tomáš. *Jazyky a jejich zvuky*. Praha: Karolinum, 2005
- ENDERSEN, Rolf, Theil. *Fonetikk og fonologi: Ei elementær innføring*. 2. reviderte utg. Oslo: Universitetsforlaget AS, 1991
- HROCH, Miroslav, KADEČKOVÁ, Helena, BAKKE, Elisabeth. *Dějiny Norska*. Praha: Lidové noviny, 2005
- JENSEN, Martin, K. *Språklydære: Fonetikk, Fonemikk*. 2. reviderte utg. Oslo: Universitetsforlaget AS, 1969
- KRČMOVÁ, Marie. *Fonetika a fonologie*. [online] 2. doplněné vyd. Brno: Masarykova univerzita Elportál, 2008
[cit. 14. května 2011]. Dostupné z:
<http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/index.html>
- KRISTOFFERSEN, Gjert. *The Phonology of Norwegian*. New York: Oxford University Press, 2007
- LAMPRECHT, Arnošt, ŠLOSAR, Dušan, BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- MIKOLÁŠKOVÁ, Lucie, ŠVEJDOVÁ-PINKASOVÁ, Ivana, WINKLEROVÁ, Klára. *Norština nejen pro samouky*. Voznice: Leda, 2007
- PALKOVÁ, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum, 1994
- POPPERWELL, Ronald, G. *The Pronunciation of Norwegian*. Cambridge: University Press, 1966
- SKARBØ, Kristian. *Norske språklyder* [online]. 2002
[cit. 4. května 2011]. Dostupné z: <http://www.ling.hf.ntnu.no/ipa/no/>.
- SLETHEI, Kolbjørn. *Grunnbok i fonetikk for språkstudenter*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag as, 1996
- STRANDSKOGEN, Åse-Berit. *Norsk fonetikk for utlendinger*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1979
- VIKØR, Lars, S. *Fakta om norsk språk* [online]. 2005
[cit. 14. května 2011]. Dostupné z: <http://www.sprakrad.no/nb-no/Politikk-Fakta/Fakta/>.